

آیین‌های عزاداری محرم در محمدآباد جرقویه اصفهان

شکرالله ایروانی

در محمدآباد جرقویه اصفهان اهالی قبل از فرارسیدن ماه محرم خود را آماده عزاداری و دست‌اندرکاران تعزیه و روضه‌خوانی نیز فعالیت خود را آغاز می‌کنند.

آماده‌کردن حسینیه

دو روز قبل از دهه عاشورا تا اواخر ماه صفر - که مراسم عزاداری برپا می‌شود - هر روز حسینیه را آب و جارو می‌کنند. این عمل متولی مخصوص دارد و او و فرزندانش این کار را انجام می‌دهند. بعد از برپایی تعزیه همه چیز برای روز بعد مرتب و آماده می‌شود.

بستن علم

در محمدآباد حدود ۱۷ علم و یک نخل بسته می‌شود. هر یک از علم‌ها مخصوص خانواده‌ای است^۱ و افراد آن به بستن و نگهداری علم همت می‌گمارند. هر علم یک نام دارد که «علم پیش» اسم اولین علم است. ابتدا پارچه بلندی به نام «شال علم» بر قامت علم می‌کشند و بعد

حسینیه با نصب پرچم، پارچه مشکی، کتیبه‌هایی که روی آنها شعارهای عاشورا نوشته شده و تصاویری از شهدای آبادی، به طرز باشکوه و چشم‌نوازی آذین‌بندی می‌شود.

۱. این امر از زمان‌های خیلی قدیم به ارث رسیده است.

دستمال‌هایی به طول یک متر دور علم گره می‌زنند و در سر علم هم دستمالی به نام «سر علم» می‌بندند که به رنگ سیاه است.

تعزیه‌خوان‌ها

قبل از محرم شبیه‌گردان‌ها و تعزیه‌خوان‌ها دور هم جمع می‌شوند و در مورد تعزیه‌هایی که باید برگزار شود صحبت و اگر لازم باشد تمرین هم می‌کنند.

مشعل

در گذشته که برق نبود گروهی به نام مشعل‌داران برای مراسم، با چوب، مشعل درست می‌کردند که چندین مشعل مخصوص دیوارهای حسینیه بود که باید تا اتمام مراسم صحن آنجا را روشن می‌کرد.

سقاها

قهوه‌چی‌ها و سقاها هم ظروف مخصوص چای و آب را آماده می‌کنند. به ظرف‌های مخصوص فلزی آب که شبیه قدح و در اندازه‌های مختلف است، «دوسکومی» می‌گویند.

سقاها پیاله‌های پر آب را در دست می‌گیرند و با شعار «حسین حسین» به طرف حسینیه حرکت و تشنگان را سیراب می‌کنند.

مراسم عزاداری

عزاداری در روزها و شب‌ها به صورت مراسم سینه‌زنی و زنجیرزنی انجام می‌شود و تعزیه‌خوانی در روز برپاست. زنجیرزن‌ها ابتدا در بیرون تکیه حدود ۱۰ دقیقه

تمرین می‌کنند و پس از آن به صورت ستونی - در حالی که نوحه‌خوان «سرنوحه» می‌خواند و بقیه جواب می‌دهند - وارد تکیه می‌شوند.

پس از ورود به مجلس در دو ستون به صورت دایره می‌ایستند و چند دقیقه‌ای شعارهای پیش زنجیر را می‌خوانند. سرنوحه‌خوان با آوای «یا مظلوم» و بقیه با «حسین جان» جواب می‌دهند. وقتی سرنوحه می‌گوید «بده مراد همه را»، همه در اطراف مجلس می‌نشینند.

وقتی یکی از مرثیه‌خوان‌های محل بخواند: «جانم به فدایت یا ابا عبدالله، قربان وفایت یا ابوالفضل، لعنت به جماعتی که منعت کردند از آب فرات یا ابا عبدالله»، تمام زنجیرزن‌ها از جا بلند می‌شوند و دوباره مراسم زنجیرزنی شروع می‌شود. معمولاً هر شب سه‌بار نوحه زنجیرزنی خوانده می‌شود و بعد از آن نوبت سینه‌زن‌ها می‌رسد.

طریقه زنجیرزدن

زنجیر زدن به این صورت است که پس از ورود عزاداران به حسینیه، افراد دایره بزرگی ایجاد می‌کنند و سرنوحه میکروفن به دست وسط آنها می‌ایستد. زنجیر اول را بدون چرخش و زنجیر دوم را با چرخش ۶۰ درجه به طرف راست شانه می‌زنند و دهل و سنج به حرکت آنها نظم می‌دهد.

تعزیه

در هر روز از دهه عاشورا تعزیه برگزار می‌شود. ابتدا دو نفر با دهل و سنج به پشت‌بام حسینیه می‌روند و سه‌بار و در فاصله پنج دقیقه آهنگ شروع تعزیه را

می‌نوازند که به خبر کردن مردم برای دیدن تعزیه معروف است.

در روز اول، تعزیه حضرت مسلم (ع)، روز دوم تعزیه دو طفلان مسلم (ع)، روز سوم تعزیه «وهب» و روز چهارم تعزیه طفلان حضرت زینت و روز پنجم تعزیه خراجرا می‌شود و روز هشتم محرم به تعزیه حضرت علی‌اکبر و روز نهم به تعزیه حضرت عباس - علمدار کربلا- و روز دهم هم به تعزیه امام حسین (ع) اختصاص دارد.

طبق تحقیقاتی که انجام شده، نسخه‌های تعزیه در گذشته بسیار دور توسط شخصی به نام «حاج آقا» نوشته و تدوین شده است، ولی متأسفانه اطلاعاتی درباره او در دست نیست.

کتل (kotal)

در محل به شترهای تزئین شده‌ای که روی آنها جهاز و قالیچه‌های زیبا قرار دادند و زنگ به گردن آنها بسته‌اند و شبیه اسرا بر آنها سوارند «کتل» می‌گویند. در جلو شترها عده‌ای با نیزه‌های بلند حرکت می‌کنند که بر روی نیزه‌ها چیزی شبیه سر شهدا دیده می‌شود. فردی شبیه حضرت سکینه هم روی کتل این اشعار را می‌خواند:

عمه به شامم می‌برند
با اسیرانم می‌برند
بی‌احترامم می‌برند
عمه امان از بی‌کسی

آب فرات

در تعزیه برای نشان دادن رود فرات از یک ظرف بزرگ پر آب استفاده می‌شود. در اطراف این ظرف (دوسکومی) کشکول‌ها و پیاله‌های زیادی آویزان است.

گهواره علی‌اصغر (ع)

از یک گهواره محلی و عروسکی که لباس سبز بر تن و دستمالی سیاه بر سرش است در تعزیه استفاده می‌کنند و در کنار گهواره این گونه می‌خوانند:

ای کودک صغیر من
طفل نخورده شیر من
ای کودک حقیر من
اصغر لایی لایی لایی
همبازی سکینه‌ام
آواره از مدینه‌ام
بی‌کس و من غریبه‌ام
اصغر لایی لایی لایی

تعزیه گردان

یکی از شبیه‌خوان‌ها که نسخه کامل تعزیه را در دست دارد، نوبت اجرای هر شبیه‌خوان را مشخص می‌کند. در نسخه تعزیه گردان ابتدا نام نقش و بعد اولین کلمه‌ای که او باید بخواند نوشته شده است و نوازندگان با اشاره تعزیه گردان می‌نوازند.

شیر

در تعزیه امام حسین علیه‌السلام وقتی سلطان قیس و وزیرش به صحنه کربلا وارد می‌شوند، شیری در جلوی آنها می‌غرد و نمی‌گذارد آنها به راه ادامه دهند. آنها طلب کمک از امام حسین (ع) می‌کنند و به محض رسیدن شبیه امام، شیر گریان می‌شود و گاه بر سر خود می‌ریزد و با فریاد «حسین حسین» به پای امام می‌افتد. لباس شیر تعزیه دو قسمت است: قسمت سر شیر از پوست گاو درست شده و روی آن چشم ترسیم شده و قسمت تنه و پاها که سرهم و از پارچه است.

گروه جنیان (جن‌ها)

در اواسط برگزاری تعزیه امام حسین (ع) این دسته از بیرون حسینیه و در حالی که دستمال‌های رنگی به سر دارند بر سینه می‌زنند و می‌خوانند و وارد صحنه می‌شوند. معمولاً یک دهل‌زن هم آنها را همراهی می‌کند. این شعرها توسط گروه جنیان خوانده می‌شود:

«هنگام شور و شین است

تنها میان میدان مولای ما حسین است»

موسیقی تعزیه

در محمدآباد جرقویه اصفهان اجرای موسیقی تعزیه را چند طبال (طبل‌زن)، دهل‌کوب، سنج‌زن و یک یا دو نی نواز به عهده دارند.

نخل و علم

در روز عاشورا بعد از روضه‌خوانی و تعزیه امام حسین (ع)، نوبت مراسم بلند کردن نخل و علم می‌رسد. بعضی‌ها درباره تاریخچه نخل و علم می‌گویند: اولین فردی که پس از چهل روز به زیارت مرقد امام حسین (ع) رفت، جابر بن عبدالله انصاری بود که به خدمت امام سجاد (ع) هم رسید و در برگشت دستور داد نخل و علم‌هایی را ببندند و آنها را جلوی گروه زیارت‌کننده به حرکت درآورند.

در محمدآباد (در حدود دویست سال قبل) مردی به نام «بابا حسن» که کدخدا هم بود بنای مراسم و همین‌طور تکیه محل را گذاشته و هر ایوان (غرفه) آن را مخصوص گروه (سلسله) و عوامل تعزیه کرده که اکنون نام این غرفه‌ها از این قرار است:

تکیه حاج غلامحسین، تکیه حاج سرهنگ، تکیه طبل و دهل‌زنان، تکیه سقاییان، تکیه زنجیرزنان، تکیه نخل‌بندان، تکیه درویشان، تکیه قهوه‌چیان، تکیه علم‌داران، تکیه اسب و یراق‌بندان، تکیه سنج‌زنان و تکیه گلاب‌چیان.

نخل

چارچوب نخل به طرز زیبایی ساخته شده است که با اسکلت چوبی بدون تزیینات اصطلاحاً به عماری (emâry) معروف است. دستمال‌های رنگارنگ و یک روکش پارچه‌ای مشکی و چند شال سبز و مشکی، چهار آینه در زیر دستمال‌ها و زنگ‌هایی در داخل نخل از جمله لوازم اصلی تزیین نخل‌اند بعد از سوم شهادت امام حسین (ع) نخل باز می‌شود.

ذوالجناح

اسبی با دهنه، زینی که روی آن، دو سیب قرمز گذاشته‌اند، آینه‌های کوچک که روی پارچه‌های سبزرنگ دوخته شده به نام «پیش‌بند» و دسته بلند چرمی که یک سر آن به افسار اسب بسته شده و سر دیگر آن را فردی به نام کشی (kešy) در دست می‌گیرد، مشخصات و شکل ظاهری ذوالجناح است که از وسایل عزاداری محسوب می‌شود.

ابتدا با نام خدا و قرائت حمد و سوره (طلب فاتحه برای شهدا) شروع به تزیین اسب می‌کنند و بعد از پایان مراسم عزاداری، اسب را به مزار آبادی و بر سر خاک بزرگ تازه در گذشته می‌برند و فاتحه‌ای می‌خوانند و ابزار و یراق حیوان را باز می‌کنند.

گروه ذاکرین

ذاکرین دو دسته هستند که در مراسم نخل و علم با دستمال‌های سیاه بر پیش‌بند ذوالجناح می‌کشند و می‌خوانند:

دسته اول: ای ذوالجناح غرقه به خون برگو حسین من چه شد؟

دسته دوم: زین تو گشته واژگون برگو حسین من چه شد؟

گروه عزاداران

عزاداران شال مشکی به گردن می‌بندند و دستمالی سیاه بر دست دارند و در حالی که دستمال‌هایشان را با هم و همزمان به بالا و پایین می‌برند، می‌خوانند:

روز عاشورا است واویلا، عالم سیاه‌ست واویلا

شور و شین است واویلا، قتل حسین است واویلا

عالم سیاه‌ست واویلا، روز عزاست واویلا

همه مردم می‌توانند در این گروه باشند و بانیان اصلی آن هم از نخل‌بندان هستند.

سنج‌زنان

این دسته در قسمت غرب حسینیه در یک صف می‌ایستند و سنج می‌زنند. عضویت در گروه ارثی است و

فرزندان جای پدر را می‌گیرند.

ذوالجناح و ذاکرین وارد حسینیه شوند.

وقتی گروه ذاکرین به سقاها می‌رسند، هر دو گروه فریاد بلند «یا حسین یا حسین» سر می‌دهند. در همین حال سقاها با پیاله‌ها آب به ذاکرین و ذوالجناح می‌پاشند و خود را به زمین می‌اندازند.

بعد نوبت علم‌داران است که از صف منظم خود خارج شوند و به سرعت خود را به محل قبلی سقاها برسانند و بایستند تا گروه طبل‌زن و سنج‌زن هم برسند. در یک صف منظم در غرب حسینیه مستقر شوند. دهل‌چیان هم در کنار آنها قرار می‌گیرند. در این زمان عزاداران در دو صف روبروی هم با نوای ساز عزا (سه‌ضربی) وارد می‌شوند و در حالی که دستمال‌های دست خودشان را به بالا و پایین حرکت می‌دهند، اشعار خود را می‌خوانند.

آخرین گروه، نخل‌چیان هستند که وارد حسینیه می‌شوند در اینجا است که طبل‌زن‌ها و سنج‌زن‌ها آهنگ سه‌ضربی را به یک‌ضربی تغییر می‌دهند و هر گروه نوحه و شعار خود را می‌خوانند. رسم است علم‌داری که «علم پیش» را در دست دارد به مقابل نخل برود تا با خم کردن علم به اصطلاح به نخل «سلام» بدهد.

علم و نخل را هفت دور در میدان حسینیه می‌گردانند. وقتی آهنگ سه‌ضربی نواخته شد، مراسم به پایان می‌رسد و همه صلوات می‌فرستند و بر اشقیاء «لعنت باد» می‌گویند.

شام غریبان

این مراسم از ابتدای شب شروع می‌شود. مردم بعد از نماز در مسجد میرپنج با نوحه‌خوان‌ها حرکت می‌کنند.

دهل‌زنان

جای این گروه هم در قسمت غرب حسینیه است که هماهنگ و با سنج‌زنان دهل می‌زنند.

جلیل گیسو (čelylgisu) (موهای پریشان)

در گذشته وسیله‌ای بوده برای نمایش مردان پریشان‌گیسو که تا چهل پنجاه سال پیش در مراسم عزاداری وجود داشته و دارای چند قسمت بوده است: قسمت اول چوب بلندی حدود سه متر و قسمت دوم سینی چوبی دایره‌ای شکلی بود که بر سر چوب نصب می‌شده و در آنجا به صورت آزاد می‌پر خیده است. دستمال‌های کوچکی در سوراخ‌های لبه سینی گره می‌خورد و به این دستمال‌ها تسمه‌های چرمی بلند ریشه‌ریشه شده آویزان بود. وقتی سینی بالای چوب می‌پر خید مانند موی بلند سر مردان به نظر می‌رسید. برخی مبدع و بانی آن را مردی به نام «ملاحسین» می‌دانند که آن را به زیبایی درست می‌کرده است.

مراسم بعد از تعزیه

در این مرحله علم‌ها و نخل را از حسینیه بیرون می‌برند و به دیوار مسجد تکیه می‌دهند. ابتدا سقاها «حسین حسین» گویان به وسط محل مراسم می‌روند، بعد نخل‌چیان حرکت می‌کنند و می‌خوانند: «از دم گرم جابر انصاری، از دم گرم جابر انصاری استمداد و همت همی طلبیم» و از مردم طلب فاتحه می‌کنند تا دهل‌زن‌ها و سنج‌زن‌ها با آهنگ سه‌ضرب و پشت سر آنها گروه

بچه‌ها در حالی که شمع‌های روشن در دست دارند در منطقه‌ای که قبلاً به نام حصار روستا معروف بوده می‌چرخند. جماعت وقتی به حسینیه برمی‌گردند تعداد آنها چندین برابر می‌شود. بخشی از نوحه‌های مردم در این شب به این قرار است:

ای شیعیان امشب شام غریبان است
جسم حسین عریان اندر بیابان است
جن و ملک گریان عرش و فلک لرزان
علم به بی‌تابی در ماتم و افغان است

ای شیعیان امشب شام غریبان است
نعش حسین عریان اندر بیابان است

روز سوم شهادت امام حسین(ع)

در این روز بعد از روضه‌خوانی، مراسم نخل و علم برگزار می‌شود. در ماه صفر هم تعزیه در روز و عزاداری در شب [در حسینیه] برگزار می‌شود. با پایان ماه صفر مردم از عزاداری می‌آیند و لباس مشکی از تن بیرون می‌کنند.

نذر و نیاز

- از گاو شیر نمی‌دوشند و اگر بدوشند آن را به ماست تبدیل و بین مردم تقسیم می‌کنند.
- از حنا استفاده نمی‌شود.
- نام کودکانی که در قبل از تاسوعا متولد شوند، علی‌اکبر یا فاطمه و آنهایی که در روز تاسوعا به دنیا بیایند عباس یا کلثوم است.
- نام متولدین روز عاشورا، حسین، عبدالله، علی‌اصغر، زینب، سکینه و رقیه است.
- اسم متولدین روز اربعین را سجاد و نام متولدین بیست و هشت صفر را محمد و حسن می‌گذارند.
- نذر حلوا و شمع برای حل مشکل است.

- دادن ناهار نذری در روز عاشورا به عزاداران
- دادن بخشی از مایحتاج ناهار ظهر عاشورا مثل گوشت، برنج، نان و... به بانیان مراسم
- پختن حلوا و تقسیم کردن آن بین عزادارها به نیت شفای بیماران
- آتش نذری، برای شفای بیماران (اگر نخل یا علم در موقع حرکت به زمین بخورد آتش نذر می‌کنند.)
- نذر پیراهن «عبدالله» (شبیبه تعزیه که پیراهنش را شمر پاره می‌کند.)
- نذر شمع
- نذر دستمال رنگی برای علم و نخل
- نذر برگزاری تعزیه بعد از دهه محرم تا ۲۸ صفر.

ایام خاص

- اسامی و اصطلاحاتی که مردم برای این ایام دارند:
- ده روز اول محرم؛ «ده عاشورا»
- روز عاشورا؛ «روز تیغ»
- شب عاشورا؛ «شب تیغ»
- چهلم (اربعین) شهادت امام؛ «چله امام حسین(ع)»
- روز رحلت حضرت رسول(ص) و شهادت امام حسن مجتبی(ع)؛ «بیست و هشتم».

باورها

- در روز عاشورا انجام کارها تعطیل است، حتی به زمین‌های کشاورزی آب نمی‌دهند.
- خیاط‌ها لباس نمی‌دوزند و کسی به اصلاح موهای سر و صورت نمی‌پردازد.